

## Номінація «Україна» в українській народній пісні

Н. В. Іовхімчук,\* О. К. Данилюк

Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки, м. Луцьк, Україна

\*Corresponding author. E-mail: iovhimna@mail.ru

Paper received 24.02.16; Accepted for publication 15.03.16.

**Анотація.** У роботі розглянуто семантику слова-поняття *Україна* в українських народних піснях. Для мови пісенного фольклору характерне вживання назви *Україна* у прямому значенні як номена українського простору, а також – це символ рідної країни, батьківщини, місця народження людини, волі тощо.

**Ключові слова:** слово-поняття, край, країна, чужа країна, чужа Україна, рідна Україна.

### Постановка наукової проблеми та її значення.

Лінгвостилістичні засоби вираження слова-поняття *Україна* в українській народнопісенній творчості вивчені ще недостатньо. Вони почасти розглядалися у працях І. Огієнка, Н. Данилюк, С. Єрмоленко, В. Кононенка, В. Жайворонка та інших учених. Однак в українському мовознавстві немає комплексних досліджень щодо важливого для мовної картини світу концепту *Україна*.

Ми виходимо із розуміння слова-поняття яке несе у собі допоміжне семантичне й аксіологічне навантаження, або культурні смисли і знаходить вираження в мові.

**Мета і завдання статті.** Метою нашої статті передбачено проаналізувати символічні значення номінації *Україна* в українських народних піснях.

### Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження.

Географічні назви в українській народній пісні – це не тільки знаки просторової орієнтації, фіксації місця, річки, поля, міста, а й позначення історичної доби, історичних подій та явищ. Це глибинні закодовані мовні знаки, які поєднують національну історію та географію. Географічні назви пов'язані з повсякденною орієнтацією людей у просторі, внаслідок чого зберігають історичну інформацію, передають ментальну протяжність простору за допомогою національних назв.

Термін „Україна” дуже давній. У „Словнику української мови” Б. Д. Грінченка назву витлумачено так: „1. Країна 2. Україна, Малоросія – країна, заселена українським народом” [8, с. 330]. Наприклад: *Ой Морозе, Морозенку, да ти, славний козаче, За тобою, Морозенку, вся Україна плаче. Не так тая Україна, а як гордеє військо, Заплакала Морозиха ідучи на місто* [Бодяньський, с. 208].

Назва *Україна* позначає складне багатогранне поняття. О. С. Федик звернула увагу на те, що „найважливіша національна назва держави, землі (для українців – Україна) є не тільки „звичайною” лексемою, що виконує номінативну функцію, а психологічним національним образом, котрий формує основний національний „знак”, що за своїм духовним значенням та семантичним обсягом є макрознаком, глибина і код якого виходять за межі дефінітивно-понятійної функції слова й ідентифікаційної функції власних назв. Назва держави, землі тощо в кожній національній мові – це своєрідне „узагальнення”, яке охоплює абсолютно увесь комплекс національного буття” [9, с. 99]. Номінація *Україна* – узагальнене джерело національної культури й історії в

українських народних піснях.

Однозначної думки щодо походження назви *Україна* немає досі. Одні вчені пов'язували її зі словом *край*, тобто пограничною територією, інші вважають, що назва походить від слів *край*, *країна*. За іншим тлумаченням, назва *Україна* походить від дієслова *украяти* (відрізати). Усі ці версії проаналізував український етимолог та історик мови В. Г. Скляренко. Учений дійшов висновку, що „найвірогіднішою і найпереконливішою слід вважати версію, яка пов'язує назву *Україна* зі словами *край*, *країна*” [...]. У період феодальної роздробленості Київської Русі (з XII ст.), коли від неї почали одне за одним відділятися незалежні князівства, слово *Україна* набуло значення „князівство” [7, с. 100]. Про неоднаковий зміст номену *Україна* в різні історичні періоди писали А. Ю. Кримський, І. І. Огієнко, Г. Півторак та ін. дослідники. А. Ю. Кримський дотримувався думки, що слово „Україна” в старовину визначало попросту „пограниччя”. За часів великого князівства київського XII віку ми знаходимо, наприклад, згадку про „україну” галицьку, точніше – галицьковолинську, на пограниччі області смоленської (див. Іпатський літопис, рік 1189), й водночас натрапляємо на звістку, яка стосується 1187 року, про „україну” наддніпрянську, лівобічну, теперішню Полтавщину. Після татарської руйни XIII віку під „україною” малоруси розуміли переважно самісінькі землі дніпрового степового пограниччя (Україна Лівобічна й Україна Правобічна)” [3, с. 17–18]. Тобто словом *Україна* називали Переяславську, Галицьку, Волинську, Київську й інші землі. За пізніших часів, на думку І. І. Огієнка, „вживання слова *Україна* в розумінні всієї української землі стає все частішим, цебто назва малої місцевості перенеслася на всю країну, що в історії явище звичайне. З Богдана Хмельницького ця назва часта вже й по офіційних актах. Починаючи з XVII-го ст. чужинці дуже часто звать нашу землю Україною. Так, наприклад, французький інженер Боплан, що 17 літ прожив на нашій землі, зве її завжди Україна, а народ українським. Так само звать нас в віках XVII–XVIII і різні інші чужинці: посли, подорожні, купці й т. ін. Цікаво, що в Галичині та в Закарпатті часто звали Наддніпрянщину також Україна, українці, а себе звали русинами; видно, нова назва не швидко ширилася по окраїнах нашої соборної землі. На старих мапах XVII ст. все маємо Україна” [6, с. 72–73].

У козацькі часи назва *Україна* переходить на позначення козацьких земель. І. І. Огієнко писав: „У

наших народних піснях, особливо дуже давніх, а надто з віку XVI–XVII, часто вживається слово *Україна*, але звичайно як назва Землі Київської чи Землі Козацької” [6, с. 67]: *Ой по горах, по долинах, По козацьких українях (2) Сиз голубонько літає...* [Кохання, с. 54].

У піснених текстах знаходимо такі вирази, як *Вкраїна далека, та Україна*, що асоціюється з „далеким простором, чужими людьми”, як-от: *Козак одіжджає Дівчинонька плаче: „Куди їдеш, козаче? Козаче-соколе, Візьми мене із собою На Вкраїну далеку”* [Народні пісні, с. 84]; *„Випроводжаєш мене, моя родинонько, Да чи не жаль тобі буде, Як я поїду на ту Україну та поміж чужіє люди?”* [Народні пісні, с. 43].

Н. О. Данилюк зауважує, що й „номінації з такою семантикою мали б писатися з малої літери. Однак у багатьох збірках пісень цього не дотримуються і за традицією використовують велику букву” [1, с. 294]. Наприклад: *Гей, горе, горе, Що чужа Україна. Ге-ей, а ще гірше, Що невірна дружина* [Яворницький, с. 73]. У цьому народнопісненим тексті лексема *Україна* позначає чужий край чоловіка. Наведені приклади засвідчують, що Україна є чужа і своя – край, область, земля в певних межах, територія. У зв’язку з цим В. В. Жайворонок указує, що назва *україна* споріднена зі словом *край* і похідним від нього *країна* [2, с. 230]: *Не шукай нас, ньєчко, ні в горах, ні в долинах. Шукай нас, ньєчко, по чужих українях. Одно піде в ліс, а друге у пролісся, Ти, стара ньєчко, ти на нас не надійся* [Пісні родин. життя, с. 266]; *Дівчинонько мила, Що ж будеш ти їсти На вкраїні далекій? Сухарі з водою, Аби, серце, із тобою На вкраїні далекій!* [Перлини, с. 141].

Протиставлення *своя Україна – чужа Україна* інколи виявляємо в тому ж самому тексті: *Поглядає Морозенко та на свою Україну: Ой що своя Україна як мак процвітає, А чужая Україна як лист опадає* [Марко Вовчок, с. 365]. Учені пояснюють це явище тим, що слово *Україна* подекуди виявляє загальне значення „край”, „країна”, або позначає лише окремі частини сучасної території: *Як ти будеш мене, мати, бити, То я піду на Вкраїну жити З України на Подолля* [Кохання, С. 119].

Слово *Україна* може позначати вітчизну, країну, у якій людина народилася. Створюючи образ українського простору, це слово вживається у значенні „територія”, „місце розташування країни з такою назвою”: *Як поїхав в Москівцину, Та й там і загинув: Свою рідну Україну Навіки покинув...* [Яворницький, с. 205].

Номінація *Україна*, що має значення країни, зумовило велику частотність уживання як символу вітчизни. В українських народних піснях за рідною батьківщиною сумує родина, дівчина, козак на чужині. Наприклад: *Віє вітер на долину, Колише билину, Рід до роду листи пише Та на Україну* [Пісні родин. життя, с. 28]; *Покидай сей край, де роду не маєш, Та іди на Україну, там знайдеш родину, Знайдеш родину, любую дівчину* [Пісні родин. життя, с. 268]. Н. О. Данилюк звернула увагу на те, що в текстах про розлуку зі своєю землею, яку переживає козак, що їде на війну, чумак у далекій дорозі, бурлак, наймит, молода жінка, яка вийшла заміж у чужу родину, з’являються лексеми на позначення членів родини, а засобами зв’язку з

рідною стороною виступають слова-поняття *вітер, листи, квітка, пташка* [1, с. 293]. Наприклад: *Віє вітер на долину, Колише билину, Рід до роду листи пише Та на Україну* [Пісні родин. життя, с. 28]; *Дивись тепер, Морозеньку, На свою Вкраїну Та пригадай свою ньєчку, матір сиротину* [Яворницький, с. 188]; *– Будуть пташки прилітати, Калиноньку їсти, Будуть мені приносити з України вісті* [Укр. нар. пісні, с. 53].

При створенні художнього образу України важливу роль відіграє символізація. В українській народній творчості назву *Україна* часто вжито як символ місця народження людини, отже, розширено уявлення про просторове безмежжя рідної землі: *Ой є в мене на Вкраїні ріднесенька мати, Вона ж мене пожалує, як свого дитяти* [Пісні родин. життя, с. 51].

Варіанти назви *Україна – Вкраїна, Украина*: *“Не кпися, козаче, Не кпися, не кпися, Ой їдь на Вкраїну Да й там оженися”* [Калиновий квіт, с. 83].

У народнопіснених текстах зі словом *Україна* вжито епітет *широкий*, що має значення „який займає великий простір” [5, с. 807] і символізує просторове безмежжя країни: *Ой на горі, на могилі, На широкій Україні. На широкій Україні* [Яворницький, с. 98].

В історичних піснях виступає постійне означення *рідний*, яке виявляє зміст „в якому народився, виріс хто-небудь або який пов’язаний з чимсь місцем народження” [5, с. 131–132]. Цей атрибут нерідко пов’язаний з вічною боротьбою українського народу за визволення та незалежність: *Піот козаки, піот, Червону річку лють? Лють в шляхетську руйну Та за рідну Вкраїну* [Яворницький, с. 199]; *Як поїхав в Москівцину, Та й там загинув: Свою рідну Україну Навіки покинув* [Яворницький, с. 205].

Експресивним змістом наповнений також епітет *милий* зі значенням „близький і рідний серцю; дорогий” [4, с. 182], наприклад: *Вся та мила Україна Славою покрита, Лютим горем та слізьми Та кров’ю полита* [Яворницький, с. 190].

Оскільки Україна сприймається як рідна істота, то лексеми в багатьох випадках уведено до метафор-персоніфікацій: *Ой Морозе, Морозеньку, Ти славний козаче, За тобою, Морозеньку, Вся Вкраїна плаче* [Яворницький, с. 187]; *Гей, у лузі червона калина, Гей, гей, гей! Похилилася, Чогось наша славна Україна, Гей, гей, гей! Засмутилася* [Народні пісні, с. 31]. У зв’язку з цим нагадаємо думку С. П. Шелухіна про те, що назва *Україна* – персоніфікована земля полита й наповнена кров’ю предків, яка промовляє до душі нащадків і навчає їх досвіду минулого та кличе до боротьби за волю Батьківщини, за рідну землю. Тому творчий дух нації, що жив із найдавніших часів, органічно пов’язаний з назвою *Україна*, яке носить і територія, і культура, і нація [10, с. 93].

В українській народній поезії номінація *Україна* символізує національну боротьбу, непокору, незламність і незнищенність народу: *Задзвонили в усі дзвони По всій Україні; Закричали гайдамаки: „Гине шляхта, гине!”* [Плавай, лебедонько, с. 60].

**Висновки.** Для мови пісенного фольклору характерне вживання власних географічних назв, інколи з нечітким, розмитим змістом. Скажімо, номен *Україна* у піснених текстах різних часових зрізів вжито на

позначення далекого краю (*чужа Україна, козацька Україна*), певних регіонів або ж цілої країни. Разом з тим, це символ рідної землі, батьківщини, місця

народження людини волі, звитяги, слави попередніх поколінь тощо.

#### ЛІТЕРАТУРА

1. Данилюк Н. О. Концепт „Україна” в мові української народної пісні / Н. О. Данилюк // Науковий вісник. Філологія. – 2006. – №7. – С. 292–297.
2. Жайворонок В. В. Знаки української етнокультури : словник-довідник / В. В. Жайворонок – К. : Довіра, 2006. – 703 с.
3. Історія української мови: хрестоматія / [упор. С. Я. Єрмоленко, А. К. Мойсієнко]. – К. : Либідь, 1996. – 288 с.
4. Новий тлумачний словник української мови: у 3 т. / [уклад. В. Яременко, О. Сліпущко] – К. : Аконіт. – Т. 2. – 2007. – 926 с.
5. Новий тлумачний словник української мови: у 3 т. / [уклад. В. Яременко, О. Сліпущко] – К. : Аконіт. – Т. 3. – 2007. – 862 с.
6. Огієнко І. І. Історія української літературної мови / І. І. Огієнко. – К. : Либідь, 1995. – 296 с.
7. Півторак Г. Українці: звідки ми і наша мова / Г. Півторак – К. : Наукова думка, 1993. – 200 с.
8. Словарь української мови: у 4 т. / [упоряд. з додатком власного матеріалу Б. Грінченко]. – К. : Наукова думка. – Т. 4. – 1997. – 616 с.
9. Федик О. С. Мова як духовний адекват світу (дійсності) / О. С. Федик. – Л. : Місіонер, 2000. – 300 с.
10. Шелухін С. П. Україна – назва нашої землі з найдавніших часів / С. П. Шелухін. – Дрогобич : Бескид, 1992. – 248 с.

#### СПИСОК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ ДЖЕРЕЛ

1. Бодяньський – Українські народні пісні в записах Осипа та Федора Бодяньських. – К. : Наук. думка, 1978. – 326 с.
2. Калиновий квіт – Калиновий квіт Полісся : Народні пісні, що побутують у Камінь-Каширському районі на Волині / [збір. і впоряд. О. П. Кондратович]. – Луцьк : Надтир'я, 1994. – 236 с.
3. Кохання – Українські народні пісні про кохання / [упоряд. В. М. Пономаренко]. – К. : Муз. Україна, 1992. – 158 с.
4. Марко Вовчок – Фольклорні записи Марка Вовчка та Опанаса Марковича / [упоряд., авт. передм. і приміт. О. І. Дей]. – К. : Наукова думка, 1983. – 528 с.
5. Народні пісні – Українські народні пісні. – К. : Держ. видавн. образотв. мистец. і музичн. літератури, 1960. – 376 с.
6. Перлини – Перлини української народної пісні / [упоряд. М. М. Гордійчук]. – К. : Муз. Україна, 1989. – 390 с.
7. Пісні родин. життя – Пісні родинного життя / [упоряд., автор вст. ст. та прим. Г. В. Довженок]. – К. : Дніпро, 1988. – 359 с.
8. Плавай, лебедонько – Шевченко Т. Плавай, плавай, лебедонько / Т. Шевченко. – К. : Муз. Україна. – 1993. – 160 с.
9. Укр. нар. пісні – Українські народні пісні. – К. : Муз. Україна. – 1993. – 80 с.
10. Яворницький – Українські народні пісні, наспівані Д. Яворницьким. Пісні та думи з архіву вченого / [упоряд., вст. ст., прим. та коментарі М. М. Олійник-Шубравської]. – К. : Муз. Україна, 1990. – 453 с.

#### REFERENCES

1. Danyluk N.A Concept "Ukraine" in the language of ukrainian folk song / N.A. Danyluk // Scientific bulletin. philology. - 2006. - №7. - s. 292-297.
2. Lark V.V. Signs ukrainian ethnic culture: dictionary directory / V.V. Lark - K: Trust, 2006. - 703 p.
3. History of ukrainian language: reader / [emphasis. sy ermolenko, ak moysiyenko]. - Kyiv: Lybid, 1996. - 288 p.
4. New dictionary of the ukrainian language: in 3 vol. / [way. V. Yaremenko, A. Slipushko] - K: Aconite. - T. 2. - 2007. - 926 p.
5. New dictionary of the ukrainian language: in 3 vol. / [way. V. Yaremenko, A. Slipushko] - K: Aconit. - t. 3. - 2007. - 862 p.
6. King James i. history of ukrainian literary language / King James ii. - Kyiv: Lybid, 1995. - 296 p.
7. Pivtorak G. Ukrainian gm: where we and our language / G. Pivtorak - K: Scientific thought, 1993. - 200 p.
8. Dictionary ukrainian: in 4 vol. / [Compilation. supplement own material B. Grinchenko]. - K: Scientific opinion. - t. 4. - 1997. - 616 p.
9. Fedyk O.S. Language as adekvat spiritual world (reality) / O.S. Fedyk. - L., Missionary, 2000. - 300 p.
10. Shelukhin S.P. Ukraine - the name of our land since ancient times / S.P. Shelukhin. - Drohobych: beskid, 1992. - 248 p.

#### Nomination "Ukraine" in ukrainian folk song Iovkhimchuk N., Daniljuk O.

**Abstract.** The paper discusses the semantics of word-concepts in Ukraine Ukrainian folk songs. For language folk songs typical of the use of the name of Ukraine in the truest sense as the nomen Ukrainian space, as well as a symbol of the country, the homeland, the place of birth of man, freedom, and the like.

**Keywords:** word-concept, region, country, foreign country, a stranger Ukraine, native Ukraine.

#### Номинация «Украина» в украинской народной песне Н. Иовхимчук, О. Данилюк

**Аннотация.** В работе рассмотрено семантику слова-понятия «Украина» в украинских народных песнях. Для языка песенного фольклора характерно употребление названия Украина в прямом смысле как номена украинского пространства, а также это символ родной страны, родины, места рождения человека, свободы и тому подобное.

**Ключевые слова:** слово-понятие, край, страна, чужая страна, чужая Украина, родная Украина.